

تأثیر چندگانگی مدیریت بر توسعه اقتصادی شهر مشهد^۱رویا مجیدی^۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۸/۱۲

رحمت‌الله امیر احمدی^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱۲/۲۵

غلامرضا حسنی درمیان^۳صدیقه امینیان^۴

چکیده

زندگی شهری، پدیده‌ای پیچیده و متغیر است و تحولات سریعی که در زمینه‌های گوناگون در جهان در حال وقوع است نیز این پیچیدگی را دو چندان می‌کند. تأثیر عوامل گوناگون بر زندگی شهری و شهرنشینی از یک سو و تأثیر شیوه‌های زندگی پرهیاهوی شهری بر تحولات مذکور از سوی دیگر، این پیچیدگی و تحول را پدیده‌ای همیشگی و روندی مداوم ساخته است برای دستیابی به توسعه پایدار باید ضمن شناخت پتانسیل‌ها و موانع توسعه، با نقد و تحلیل برنامه‌های توسعه از پنجاه سال گذشته، بتوان نقاط قوت و ضعف برنامه‌های توسعه را شناخت. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که تأثیر چندگانگی مدیریت بر توسعه اقتصادی شهر مشهد چگونه است؟ هدف تحقیق تأثیر چندگانگی مدیریت بر توسعه اقتصادی شهر مشهد می‌باشد. روش پژوهش حاضر مطالعه‌ای توسعه‌ای-اکتشافی است. در این پژوهش از روش دلفی و با استفاده از نظریه داده بنیاد مبتنی بر شناسایی پدیده محوری، شرایط علی، عوامل زمینه‌ای و مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها و ارتباط بین آن‌ها استفاده شده

است. جامعه آماری پژوهش شامل ۳۰ نفر از متخصصین و برنامه‌ریزان توسعه استان در نظر گرفته شده است. بنابر مدل بدست آمده؛ مقوله‌های اصلی چندگانگی مدیریت شامل کنترل و دخالت همه جانبه دولت، استفاده از تجارب کشورهای اسلامی، توسعه فناوری اطلاعات و افزایش انسجام اجتماعی، بهینه سازی ناوگان حمل و نقل و وجود آستان قدس به عنوان اهرمی قوی انتخاب شد و رونق اقتصادی، رونق گردشگری، امنیت عمومی و اشتغال زایی به عنوان متغیرهای توسعه اقتصادی در نظر گرفته شده و در یک چارچوب پارادایمی هم پیوند شده‌اند.

واژه‌های کلیدی: چندگانگی، مدیریت، توسعه اقتصادی، شهر مشهد

^۱ دانشجوی دکتری دانشگاه آزاد اسلامی واحد آزادشهر-استان گلستان-ایران^۲ استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آزادشهر، استان گلستان، ایران^۳ استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشکده فردوسی مشهد، ایران^۴ استادیار گروه جامعه‌شناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آزادشهر، استان گلستان، ایران

• مقدمه و بیان مسئله

زندگی شهری، یکی از پدیده‌های پیچیده و متغیر است و تحولات سریعی که در زمینه‌های گوناگون در جهان در حال وقوع است نیز این پیچیدگی را دو چندان می‌کند. تأثیر عوامل گوناگون بر زندگی شهری و شهرنشینی از یک سو و تأثیر شیوه‌های زندگی پرهیاهوی شهری بر تحولات مذکور از سوی دیگر، این پیچیدگی و تحول را پدیده‌ای همیشگی و روندی مداوم ساخته است (آلمان‌دینگر و تئودور جونز، ۱۳۸۷). پیچیدگی، ضمن ایجاد تنوع و تکثر، زمینه‌های ایجاد تضاد و تعارض را نیز فراهم می‌سازد (کنفرانس حکمرانی یکپارچه شهری^۱، ۲۰۰۴).

شهر، از یک سو، محل زندگی مردم است که باید با آرامش و رفاه توأم باشد و از سوی دیگر، محل فعالیت، جنب‌وجوش و آمدو شد است، به گونه‌ای که هرچه شهری بزرگتر باشد، تعداد افرادی که در آن مسکن ساخته و نیاز به آرامش دارند، بیشتر و فعالیت و جنب‌وجوش در آن افزونتر می‌شود و نیازمند تقسیم کار و وظایف در حیطه برنامه‌ریزی و انتصاب مدیران است.

مدیریت یکپارچه شهری به معنی حضور یک تصمیم‌گیرنده واحد در تمام امور شهری از خدمات رسانی تا توسعه و عمران بوده و چندگانگی مدیریت شهری مشارکت سازمان‌ها و ارگان‌های مختلف تصمیم‌گیرنده در مورد مسائل جاری و توسعه‌ای را شامل می‌شود (هادسون و همکاران^۲، ۲۰۱۷). علاوه بر این یکپارچه نبودن مدیریت شهری و حاکمیت جناحی در انتصاب مدیران و جابجایی مدیران، چندگانگی مدیریت را به وضوح نمایان ساخته است.

اصطلاح توسعه به صورت فراگیر پس از جنگ جهانی دوم مطرح شده است. واژه توسعه در لغت به معنای خروج از "لفاف" است. در قالب نظریه نوسازی، لفاف همان جامعه سنتی و فرهنگ ارزشهای مربوط به آن است که جوامع باید برای متجدد شدن از این مرحله سنتی خارج شوند (ازکیا، ۱۳۸۰: ۱۰۵). لیکن توسعه یک مفهوم کلی است و برای اینکه کشورها به توسعه دست یابند باید به شاخصهای توسعه که توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی، توسعه سیاسی و توسعه فرهنگی دست یابند. واژه توسعه خود ابعاد کمی و کیفی را در برمیگیرد و همین علت از رشد تفکیک می‌گردد پس برای رسیدن به توسعه باید هم به ابعاد وهم به شاخصهای آن توجه داشت.

^۱ از اساتید ارجمند جناب دکتر امیراحمدی، دکتر حسنی در میان و خانم دکتر امینیان و بالاخص جناب دکتر مجید دانایی که بنده را در کلیه مراحل رساله یاری رساندند کمال تشکر را دارم.

^۲ Integrated Urban Governance

^۲ Hodson, M.; Geels, F.W.; McMeekin, A.

توسعه اقتصادی از مفاهیمی است که اغلب با مفهوم رشد اقتصادی یکی شمرده میشود؛ درحالی که رشد اقتصادی دربردارنده شاخصهای کمی اقتصادی است و توسعه اقتصادی به مفاهیمی چون تغییر و تحولات اقتصادی نزدیکتر است. در مجموع می توان گفت توسعه اقتصادی فرآیندی است که طی آن شالوده اقتصادی و اجتماعی جامعه دگرگون میشود، بطوری که حاصل چنین دگرگونی در درجه اول کاهش نابرابریهای اقتصادی و سپس تغییراتی در زمینه های تولیدی، توزیع والگوهای مصرف جامعه خواهد بود. در نتیجه به منظور توزیع عادلانه درآمد ملی و بهبود سطح زندگی ملت، باید به استقرار ساختار و نهادهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی منطبق با شرایط جدید پرداخت. (ازکیا، ۱۳۸۰: ۱۰۶)

توسعه اقتصادی با شاخصها و مولفه های کمی و کیفی سنجیده میشود که در بعد کمی می توان به افزایش درآمدها، بالابردن تولید، افزایش درآمد سرانه، افزایش تولید ناخالص و توسعه فناوری اشاره نمود؛ و در حوزه مولفه های کیفی: اشتغال پایدار، کاهش بیکاری، بازدهی مشاغل، سرمایه گذاری خارجی، بازار فروش کالاها و استفاده بهینه از محیط زیست می باشد. برای این منظور و جهت دستیابی به توسعه اقتصادی باید ابتدا پتانسیلها را شناخت و برنامه ریزی های اقتصادی را براساس دانش پایه ریزی نمود و با امکان سرمایه گذاریهای خارجی هم در ایجاد اشتغال وهم در پی ریزی زیر ساختها به رشد اقتصادی کمک نمود (عظیمی آرانی، ۱۳۹۲: ۶۸)

در مجموع چندگانگی مدیریت در مشهد در برخی موارد با عجله در تصمیم گیری، رقابت در برنامه ریزی و برخوردهای تلافی جویانه ارگان های ذیربط همراه بوده و این مسئله منجر به تخصیص غلط منابع، سردرگمی کادر اجرایی پروژه های شهری و به دنبال آن اتلاف منابع، افزایش ترافیک به علت انسداد برخی مسیرها به مدت طولانی به دلیل تغییر در تصمیمات و ناکارآمدی تصمیمات و نارضایتی مردم و زائران شده است.

باید توجه داشت در این پژوهش از رویکرد نهادگرایی برای توجیه چندگانگی مدیریت در شهر مشهد استفاده می شود چرا که این نظریه رویکردی برای درک سازمان ها و شیوه های مدیریتی به عنوان محصول فشارهای اجتماعی است. باید توجه داشت به دلیل توانایی این نظریه در توضیح رفتارهای سازمانی که عقلانیت اقتصادی را به چالش می کشد، این دیدگاه به یک دیدگاه محبوب در نظریه مدیریت تبدیل شده است (دیوید و بیتکتین^۱، ۲۰۰۹).

^۱ David, R. J., & Bitektine, A. (۲۰۰۹).

وجود میلیون‌ها گردشگر در هر سال در سطح شهر مشهد، توسعه گردشگری را آنهم بصورت پایدار مورد توجه قرار می‌دهد و باید توسعه گردشگری را زمانی پایدار بنامیم که مخرب نبوده و امکان حفظ منابع آب و خاک، منابع ژنتیکی، گیاهی و جانوری را برای آیندگان فراهم آورد. در واقع توریسم پایدار؛ توریسمی است که بتواند در یک محیط در زمانی نامحدود ادامه یابد و از نظر انسانی و فیزیکی به محیط زیست صدمه نزند و تا بدان حد فعال باشد که به توسعه سایر فعالیتها و فرآیندهای اجتماعی لطمه ای وارد نسازد (باتلر^۱، ۲۰۰۰: ۲۹). در کشور ما توسعه و زیر ساختهای آن در نواحی جغرافیایی کشور در اثر برنامه ریزی‌های نامطلوب ملی و متمرکز گذشته، تفاوت‌های شدیدی را در روند توسعه آشکار ساخته است. با این حال همانطور که روند توسعه یافتگی در استانهای مختلف یک کشور دارای مراتب گوناگونی است، در داخل یک استان نیز روند توسعه یافتگی در بین شهرستانها و مناطق مختلف یکسان نیست. قرار گرفتن این استان در مسیر جاده ابریشم؛ استان را در مسیر ارتباط بین شرق و غرب قرار داده است. همچنین وجود شش هزار واحد صنعتی در این استان، وجود ظرفیتهای معدنی متعدد، ظرفیتهای بالای تولیدی استان در زمینه کشاورزی و در نهایت قرار گرفتن مرقد مطهر امام رضا (ع) در مشهد این ظرفیت را بوجود آورده که در سال بیش از ۲۷ میلیون زائر در مشهد داشته باشیم. شهر مشهد به عنوان یک اثر تمدنی با حدود سه و نیم میلیون جمعیت شهری مهاجر پذیر که بافت فرهنگی متفاوت و متنوعی را پدید آورده و سبب نابرابریهای اجتماعی در این شهر شده است که به نظر والرشتاین این تفاوتها و عدم توازن و در نتیجه نابرابری اجتماعی خود میتواند یکی از موانع عدم توسعه باشد، در نتیجه برای دستیابی به توسعه پایدار باید پتانسیلها و موانع توسعه را شناخت و همچنین با نقد و تحلیل برنامه‌های توسعه از پنجاه سال گذشته، بتوان نقاط قوت و ضعف برنامه‌های توسعه را شناخت. این پژوهش به دنبال پاسخ به این پرسش است که تاثیر چندگانگی مدیریت بر توسعه اقتصادی شهر مشهد چگونه است؟

در ادامه و پس از بیان مقدمه و بیان مسئله، بررسی پژوهش‌های پیشین در دستور کار قرار گرفته و سپس در بخش چارچوب نظری به بررسی نظریات، نظریه پردازان در این مورد پرداخته شده و در ادامه در روش شناسی، روش کیفی مد نظر معرفی شده و سپس در بخش یافته‌ها به کد گذاری و تحلیل و مدلسازی پرداخته شده و پس از این مرحله بحث و نتیجه‌گیری در دستور کار قرار گرفته است.

پیشینه و سوابق موضوع

^۱ Butler

عندلیب (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان چالش‌ها و نقش‌های چندگانه توسعه شهر تهران انجام پذیرفته که نشان می‌دهد که برای حل مشکلات و پرهیز از تضاد میان نقش‌های مذکور، تهران را باید به عنوان کلی واحد که واجد نقش‌های گوناگون است در نظر گرفت و برنامه توسعه یکپارچه‌ای تدوین گردد که ضمن رسمیت بخشی به هر نقش، راهکارهایی چون ایجاد نهادهای بین بخشی جهت ایفای نقشی میانجی‌گرایانه با تاکید بر پشتوانه سرمایه اجتماعی و برهم افزایی توانمندی تمامی ذی نفعان را سازماندهی نماید.

افشاری پور و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی تحت عنوان تبیین شاخص‌های اثرگذار در سیاست‌گذاری برای مدیریت نواحی روستایی نمونه پژوهش: استان کرمان انجام پذیرفته است که نتایج نشان داد سیستم موجود سیاست‌گذاری برای مدیریت نواحی روستایی در استان کرمان پایدار و مطلوب نیست. تأثیرگذارترین شاخص‌ها در سیاست‌گذاری برای مدیریت نواحی روستایی استان کرمان، محیط (با امتیاز ۹۸۶)، روستائیت (با امتیاز ۹۱۸)، اقتصاد (با امتیاز ۸۸۴) و فرهنگ (با امتیاز ۸۵۰) است؛ همچنین تأثیرپذیرترین آنها، شاخص‌های محیط (با امتیاز ۹۵۲)، اقتصاد (با امتیاز ۹۵۲)، شناخت شرایط موجود (با امتیاز ۹۱۸) و پایداری سیاست‌ها (با امتیاز ۸۸۴) بوده است. برای سیاست‌گذاری بهتر و مدیریت مطلوب نواحی روستایی استان در آینده باید به متغیرهای راهبردی توجه کرد؛ این متغیرها به ترتیب محیط به‌مثابه عامل مؤثر، روستائیت یا هویت محیطی-اجتماعی و هویت اقتصادی روستا و تأثیر و اهداف اقتصادی سیاست‌ها هستند؛ همچنین می‌توان با دست‌کاری و بهبود متغیرهای اقتصاد، نقش دولت و افزایش مشارکت مردم برای تکامل و پایداری و بهبود سیستم مدیریت روستایی استان اقدام کرد.

شاکرمی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی تحت عنوان تحلیلی بر جایگاه شهر مشهد در زمینه توسعه اقتصادی - اجتماعی براساس برنذر رقابت پذیرمندی در افق ۱۴۰۴ انجام پذیرفته که نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که؛ موقعیت شهر مشهد در نقشه رقابتی از لحاظ پارامتر توسعه اقتصادی (محور Y) با امتیاز ۳/۰۵ از ۵ امتیاز ممکن در سال ۱۴۰۴ در بین رقبای خود بعد از تهران که با امتیاز ۳/۹۰ در بالاترین جایگاه قرار گرفته است قرار دارد. همچنین، در زمینه پارامتر توسعه اجتماعی (نمودار X) شهر مشهد در سال هدف با امتیاز ۲/۹۰ از ۵ امتیاز ممکن به ترتیب دارای جایگاهی پایین‌تر از تهران با امتیاز ۴/۴۵، شیراز و اصفهان به‌طور مشترک با امتیاز ۳/۴۵ خواهد بود. مهم‌ترین متغیرهای کلان تأثیرگذار بر توسعه اقتصادی-اجتماعی مشهد با توجه به برند شهری رقابت‌پذیر آن عبارت‌اند از؛ حکمرانان و مدیریت شهری در مشهد، تنش‌های بین ایران و برخی کشورها اسلامی منطقه و وجود عتبات عالیات در کشورهای همسایه (عراق، سوریه) است.

نصراللهی زاده (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان آینده پژوهی، آمایش سرزمین را ضرورتی اساسی برای توسعه پایدار میداند و بخش مهمی از مقوله آمایش سرزمین را موضوع مدیریت پتانسیل‌ها در نظر می‌گیرد و استفاده از ظرفیتهای بالقوه محیطی، انسان و اکولوژیکی و مدیریت آنها براساس الویت نیازهای اقتصادی اجتماعی در نظر می‌گیرد؛ و بر این باور است که در تهیه سند آمایشی باید موارد زیر مورد توجه قرار داد: هدف در برنامه‌ریزی انتفاع گروه‌های خاص یا آن منطقه می‌باشد. جابجایی فرصتهای شغلی به تناسب شرایط محیطی، انسانی و اقتصادی ساکنین و توزیع مناسب فرصتها باید مورد توجه قرار گیرد. منطقی‌ترین اقدام افزایش بهره‌وری مناطق مستعد و افزودن به رفاه انسانی در مناطق کم‌استعداد است.

مصلی نژاد (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان آسیب‌شناسی توسعه اقتصادی ایران، مهم‌ترین مولفه‌های فکری دولت نهم را عدالت محوری؛ رویکرد پوپولیستی در برخورد با امور و وقایع؛ توزیع در مصرف؛ الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت و رویارویی با غرب معرفی کردند. با توجه به مولفه‌های مذکور و بنا به دلایلی همچون پوپولیستی عمل کردن در گفتار و رفتار؛ غربی دانستن برنامه چهارم توسعه؛ حذف نهادها و سازمانهای اقتصادی و غیر اقتصادی؛ حذف نخبگان فکری و اجرایی پیشین؛ عدم توجه به حکمرانی خوب؛ مداخله‌گرایی بیش از حد دولت؛ علمی و آکادمیک نبودن طرح‌ها، برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌ها (مانند بنگاه-های زودبازده، سیاست‌های انبساطی پولی دولت و...) اتخاذ سیاست خارجی تهاجمی به جای سیاست خارجی توسعه‌گرا و تعاملی؛ اتکای زیاد دولت به درآمدهای نفتی و نگاه ناصحیح به درآمد نفت؛ دولت نهم در نهایت نتوانست فرآیند توسعه در ایران را تسریع نماید و به اهداف برنامه چهارم توسعه دست یابد و در نهایت در دولت دهم هم علاوه بر کند شدن فرآیند توسعه، مشکلات عدیده‌ای نظیر تورم افسار گسیخته، تزلزل در انسجام ملی، اعتراضات طبقات و لایه‌های گوناگون اجتماعی و سیاسی، کاهش پرستیژ بین‌المللی کشور، افزایش ریسک سرمایه‌گذاری در ایران رانیز به جای گذاشت.

دل انگیزان (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان آینده‌نگاری توسعه منطقه‌ای به روش برنامه‌ریزی سناریو، آینده‌نگری را بر عدم قطعیت‌هایی که تصمیم‌گیرندگان توانایی کنترل و یا کاهش آن را ندارند؛ میداند و در بررسی توسعه استان کهگیلویه و بویر احمد با دو عدم قطعیت کلیدی " ساختار اقتصادی " و " نظام سکونتگاهی " در آینده استان روبرو شده است.

زالی (۱۳۹۶) در پژوهشی تحت عنوان آینده‌نگاری توسعه منطقه‌ای با رویکرد تلفیقی سناریو نویسی و مدل تحلیلی اسووت^۱، شانزده عامل کلیدی در توسعه منطقه‌ای استان گیلان را مهم میداند و بستر سازی برای

^۱ SWOT

کاهش نقش مستقیم دولت در امور تولیدی و عمرانی، اعطای امتیازات جانبی به شرکتهای خصوصی، شناسایی محصولات جدید کشاورزی که استان توان تولید آن را دارد و بررسی تطبیقی شاخصهای توسعه در شهرستانهای استان با استانهای هم‌جوار و متوسط سطح کشوری و برنامه‌ریزی مدون جهت رفع کاستی‌ها به واسطه تخصیص بودجه آمایش محور را به عنوان عوامل کلیدی توسعه استان ذکر می‌نماید.

زارع و همایونی‌فر (۱۳۹۴) در پژوهشی تحت عنوان ارزیابی شهرستانهای استان خراسان رضوی بر اساس شاخصهای توسعه پایدار، مقایسه شاخصهای انتخابی توسعه پایدار در ۲۷ شهرستان استان خراسان رضوی پرداخته که در این مطالعه شهرستانهای خوشاب، زاوه، تحت جلگه نیمه پایدار و شهرستانهای بجستان، گناباد و مشهد از توسعه متوسط و سایر شهرستانهای استان از درجه توسعه پایین برخوردارند. والوئیتهای پیش بین توسعه پایدار را عامل اجتماعی-زیستی، اقتصادی-اجتماعی و نهادی، زیستی-کالبدی در نظر می‌گیرند.

بزاز زاده و داداش پور (۱۳۹۳) در پژوهشی تحت عنوان بررسی و تحلیل عوامل کلیدی موثر بر توسعه منطقه‌ای با رویکرد آینده‌نگاری منطقه‌ای، به شناسایی مولفه‌های کلیدی توسعه منطقه‌ای آذربایجان غربی و ترسیم آینده مطلوب پرداخته‌اند و با بهره‌گیری از مطالعات موجود در زمینه توسعه منطقه‌ای، معیارهای توسعه را در شش گروه اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، زیست‌محیطی، علم و فن‌آوری و سازمان فضایی طبقه بندی کرده و سه مولفه "کشاورزی"، "شیوه مدیریت" و "زیر ساختهای ارتباطی" را به عنوان مولفه‌های کلیدی توسعه منطقه‌ای در آذربایجان غربی میدانند.

چارچوب نظری

تاریخچه شروع بحث‌های توسعه‌ای به دهه ۵۰ و ۶۰ میلادی برمی‌گردد. در این دو دهه توسعه صرفاً یک معنای اقتصادی داشت و با رشد سالانه تولید ناخالص ملی و رشد تولید ناخالص ملی سرانه برابر بود؛ اما پس از دسترسی برخی از کشورهای جهان سوم به هدفهای سازمان ملل در زمینه رشد اقتصادی، سطح زندگی اکثر مردم در این کشورها در بیشتر زمینه‌ها بدون تغییر باقی ماند و درست در همین شرایط بود که توسعه از حالت مکانیکی غیر منعطف و یکسونگر با گرایش اقتصادی به یک مفهوم پویا، منعطف، چندبعدی و فرآیندی تبدیل شد (فیروزآبادی و همکاران، ۱۳۸۹). دستیابی به توسعه هدفی است که تمامی شیوه‌های برنامه‌ریزی در جست و جوی آن هستند. در واقع وجه اشتراک انواع برنامه‌ریزی در همین نکته است و وجه افتراق آنها در ماهیت و ابزارهایی است که برای رسیدن به رفاه و توسعه به کار می‌برند. به همین دلیل برخی روشهای برنامه‌ریزی به صورت بلندمدت و برخی کوتاه مدت‌اند و برخی نیز موفقیت‌چندانی به دست نمی‌آورند. امروزه متناسب با تغییرات اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، نگرش متفاوتی به مقوله برنامه

ریزی ایجاد شده است. در واقع امروزه کشورها، شهرها همگی متاثر از شرایط اقتصادی و فرهنگی جهانی شدن هستند و به دنبال این شرایط جهانی شدن یک رقابت و مبارزه اقتصادی بین کشورها و شهر به وجود آمده است (کوشکی و همکاران^۱، ۲۰۱۵: ۲). سیاستها و برنامه‌های دولت برای توسعه و همچنین استراتژی‌ها و برنامه‌ریزی‌هایی مطابق با نیازها و توسعه همه جانبه می‌تواند کل اقتصاد را به سمت یک مسیر توسعه سریعتر حرکت دهد (گیت‌گرفین، ۱۳۹۴: ۱۶۰).

چندگانگی مدیریت در این پژوهش مطابق پژوهش هادسون و همکاران^۲، ۲۰۱۷ مورد بررسی قرار گرفته و تصمیمات گرفته شده توسط ارگان‌های مختلف در مشهد، میزان توانایی هر یک از ارگانها در تصمیم‌گیری‌های شهری و نتیجه‌ی این تصمیم‌ها در توسعه اقتصادی مشهد در دستور کار قرار گرفته و در نهایت به ارائه‌ی راهکار پرداخته شده است.

بنابراین در این پژوهش ضمن شناسایی ارگان‌های تصمیم‌گیرنده در مدیریت شهری مشهد به شاخص‌های مدنظر این ارگانها برای رسیدن به توسعه اقتصادی در این شهر اشاره شده و راهکارهایی ارائه می‌شود که این چندگانگی مدیریت، به تداخل امور اجرایی منجر نشده (ژنگ و همکاران^۳، ۲۰۲۲) و در مسیر توسعه‌ی اقتصادی شهر مشهد هدایت گردد.

توجه به انسان در مبانی توسعه پایدار، بیش از آن که در حقوق عمومی برای بهره‌برداری از نتایج توسعه خلاصه شود، با هدف اجتماعات انسانی در راستای دستیابی به توسعه پایدار مرتبط است (شفیعا و شفیعا، ۱۳۹۱: ۱۴۷). پایداری اجتماعی طی دهه‌های گذشته، عدم موفقیت و شکستهای گسترده رویکردهای اقتصادی و محیطی، منتهی به ایجاد و تغییر معنادر و تجدید یا نو کردن مفهوم پایداری اجتماعی و دیگر جنبه‌های مربوط و وابسته به آن شد (یاسوری^۴، ۲۰۱۰: ۳۴۲) و انسان و جوامع انسانی به عنوان پیچیده‌ترین اجزای نظام شهری، به عنوان اصلی‌ترین عنصر آن مطرح گردیدند؛ بنابراین، پایداری اجتماعی، مفهومی چند بعدی با دامنه گسترده‌ای از معانی بر محور این سؤال است که «اهداف اجتماعی توسعه پایدار کدام اند؟» سؤالی با دامنه گسترده بدون اجماع و با پاسخهای زیاد (حسینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۱). لذا، پایداری اجتماعی، تحت مفاهیم وسیع‌تر برابری اجتماعی، توزیع خوب و مناسب منابع و اجتناب از کارهای محرومیت‌زا، اجازه دسترسی ساکنان به مشارکت فعال و کامل در جامعه به لحاظ اجتماعی، اقتصادی و

^۱ Kooshki

^۲ Hodson, M.; Geels, F.W.; McMeekin, A.

^۳ Zeng, X.; Yu, Y.; Yang, S.; Lv, Y.; Sarker, M.N.I.

^۴ Yasouri

سیاسی و همچنین پایداری جامعه قرار می‌گیرد (دمپسی^۱ و همکاران، ۲۰۱۲: ۹۳) و جنبه های وسیع و عمده ای از توسعه پایدار (رابطه انسان با انسان، تعالی رفاه افراد، سلامت و بهداشت و خدمات آموزشی، توسعه فرهنگ‌های مختلف و برابری و رفع فقر) (زاهدی و نجفی، ۱۳۸۵: ۶۳) را بر اساس تعریف موجود آن در بر می‌گیرد (سالمی و همکاران، ۱۳۹۰: ۵۵). گروهی از محققان در تعریف پایداری اجتماعی به چهار عنصر اصلی و تعیین کننده اشاره کرده اند: هم بستگی اجتماعی، عدالت اجتماعی، امنیت و مشارکت. در این معنا مولفه‌هایی چون فرصت های برابر و توأم با پیشرفت برای تمامی انسانها، زندگی همراه با تعاون و همکاری، امنیت، امرار معاش، ایمنی سکونتگاههای انسانی در برابر مخاطرات طبیعی مبنای سنجش پایداری اجتماعی قرار گرفته اند.

نظریه‌های لمن و کاکس

از نظر این دو دانشمند توسعه پایدار فرایند اصلاح و بهبود اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که مبتنی بر فناوری و همراه با عدالت اجتماعی باشد به طریقی که اکوسیستم را آلوده و منابع طبیعی را تخریب نکند (عزیزی، ۱۳۸۰، ص ۵۰۰).

نظریه‌های آنالدو را و الیون

آنالدو را و الیون در تکمیل تحقیقات خود درباره فقر (۱۹۹۳) بر این نکته تاکید می‌کنند که رشد اقتصادی به خودی خود نمی‌تواند باعث بهبود کیفیت زندگی و ارتقا شرایط بهداشتی شود بلکه به نحوه توزیع توسعه بستگی دارد و اینکه آیا خط مشی های عمومی طوری طراحی شده که خدمات بهداشتی کافی در اختیار تمام گروه های اجتماعی قرار گیرد یا خیر. در واقع بهبود ارتقا تمام شاخص های انسانی و سایر فاکتورها به میزان و قیمت دسترسی به خدمات بهداشتی و افزایش در آمد مطلق و نسبی در خانوارهایی که جزو ۴۰ درصد انتهایی جامعه به شمار می‌رود بستگی دارد در عین حال این عوامل بر تحولات دراز مدت توسعه پایداری نسبی معیشتی و زیست محیطی نیز تاثیر می‌گذارد (پاگ، ۱۳۸۱، ص ۲۱۰).

نظریه چوگول

وی توسعه پایدار را به حداقل رساندن مصرف منابع تجدیدناشدنی می‌داند و در این راستا استفاده پایدار از منابع تجدیدشونده جذب ظرفیت های محلی و پاسنگویی به نیازهای بشر را مد نظر قرار می‌دهد (عزیزی، ۱۳۸۰، ص ۵۰۰)

نظریه رنه دوبو

^۱ Dempsey

وی توسعه پایدار را رابطه متقابل انسان و زمین می‌داند و از دو مبارزه تو آمان سخن به میان می‌آورد ۱- مبارزه با آنانکه بر اساس سنت کلاسیک توسعه را بدون توجه به بوم‌مداری دنبال می‌کنند. ۲- مبارزه با کسانی که بر اساس دیدگاه محافظه کارانه هر گونه دخل و تصرف در طبیعت را ممنوع می‌دانند (نصیری، ۱۳۷۹، ص ۴۳).

رویکرد پژوهش حاضر اما رویکردی متمایل به نظریه نهاد گرایی می‌باشد. چرا که نظریه نهاد گرایی یک سنت تحقیقاتی است که ریشه‌های خود را به مقالات بنیادی باز می‌گرداند که در مورد چگونگی ایجاد و تغییر سازمانی کمتر توسط ملاحظات عملکردی و بیشتر توسط کنش‌های نمادین توجیه می‌گردد (دیوید و همکاران^۱، ۲۰۱۹). بنابراین با توجه به نحوه‌ی تصمیم‌گیری‌های برنامه‌ریزان اجرایی شهر مشهد، می‌توان چندگانگی مدیریت در شهر مشهد و تاثیر آن بر توسعه اقتصادی این شهر را با نظریه نهاد گرایی توجیه نمود.

• روش پژوهش

پژوهش حاضر مطالعه‌ای از نوع کاربردی بوده که با روش توسعه‌ای- اکتشافی انجام شده است. در این پژوهش از روش دلفی مبتنی بر شناسایی پدیده محوری، شرایط علی، عوامل زمینه‌ای و مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها و ارتباط بین آن‌ها استفاده شده است.

جامعه آماری شامل متخصصین و برنامه‌ریزان توسعه استان خراسان رضوی بوده که با استفاده از نمونه‌گیری هدفمند ۳۰ نفر به عنوان نمونه آماری انتخاب شده و از روش طوفان فکری (مصاحبه با خبرگان) استفاده شده و تا زمانی که به اشباع نظری نرسیده، ادامه یافته است. برای سنجش تاثیر چندگانگی مدیریت بر توسعه اقتصادی موثر ابتدا ابعاد چندگانگی مدیریت شناسایی شد که در ادامه به آن‌ها اشاره شده است.

• یافته‌ها

در این مرحله از کدگذاری باز با تعیین و مرتب کردن کدها با مفاهیم کدهای مشابه و مشترک را در قالب یک مقوله واحد قرار می‌دهد. نام‌گذاری مقوله‌ها بر مبنای شناخت محقق از موضوع و اشتراکات محتوایی کدهای باز (مفاهیم) صورت می‌گیرد؛ در این پژوهش ۵۹ مقوله فرعی و ۱۴ مقوله اصلی از کدها استخراج شده که در جدول ۱ نشان داده شده است:

جدول ۱: مقوله‌های فرعی و اصلی پژوهش

^۱ David, R, Pamela S. , Boghossian, J(۲۰۱۹)

ردیف	مقوله اصلی	مقوله فرعی	ردیف	مقوله اصلی	مقوله فرعی
۱	کنترل و دخالت همه‌جانبه دولت	دخالت همه جانبه نهادهای دولتی	۳۵	رونق اقتصادی	قرار گرفتن در مسیر راه ابریشم
۲		انتصاب افراد ناشایست در پستهای دولتی گردشگری	۳۶		وجود مرقد مطهر امام رضا
۳		مدیریت غیر هوشمند گردشگری	۳۷		حضور زائران عرب در مشهد
۴		اخذ مجوز دولتی جهت معرفی جاذبه‌های گردشگری	۳۸		توسعه صنایع غذایی
۵		فزون خواهی و قدرت طلبی دولت تهدیدی برای گردشگری	۳۹		برگزیده شدن مشهد به عنوان پایتخت معنوی جهان اسلام
۶		تمامیت خواهی دولت علیه گردشگری	۴۰		وجود منطقه ترانزیت در مطقه ویژه اقتصادی
۷	رونق گردشگری	افزایش امکانات تفریحی	۴۱	وجود ذخایر نفت و گاز	
۸		توسعه امکانات بهداشتی درمانی			
۹		وجود مناطق بیلاقی در شهر مشهد	۴۲		
۱۵	بهینه سازی ناوگان حمل و نقل درون شهری	بهینه سازی ناوگان حمل و نقل درون شهری	۴۳	تطبیق تاسیسات و خدمات با استانداردهای جهانی	
		صادرات کالا به کشورهای آسیای میانه	۴۴	استفاده از ایده‌های نخبگان در خصوص بالا بردن	
۱۶				تجزیه و تحلیل ناوگان در جهت راه- اندازی	

کیفیت زندگی					
ایجاد پایگاه‌های در بالا بردن سطح آگاهی مردم از حقوق شهروندی		۴۵	افزایش موسسات فرهنگی در ۵ سال اخیر	امنیت عمومی	۱۸
بالا بردن سطح آگاهی عمومی مردم در استفاده صحیح از منابع طبیعی		۴۶	افزایش امنیت اجتماعی در مشهد		۱۹
سهولت ارتباطات در فضای مجازی		۴۷	رونق گردشگری و به دنبال آن مشاغل جدید و رونق اقتصادی	اشتغال‌زایی	۲۰
استفاده سازمان‌ها از پایگاه‌های الکترونیک		۴۸	ارزآوری و رشد فرهنگی و اقتصادی		۲۱
حضور گردشگران در همه فصول	وجود محیط زیست و منابع جذاب	۴۹	آستان قدس اهرمی قوی در معرفی جاذبه‌های گردشگری	وجود آستان قدس به عنوان اهرمی قوی	۲۲
تنوع و گوناگونی اقلیم		۵۰	قدرت بلا منازع آستان قدس رضوی در مشهد		۲۳
		۵۱	تقویت صنایع دستی محلی		۲۴
راه‌اندازی پایگاه اطلاعاتی جامع بین سازمان‌ها	توسعه فناوری اطلاعات و افزایش انسجام اجتماعی	۵۲	وجود فضای حاکم و معیوب مخابراتی کشور	کنترل و دخالت همه جانبه دولت	۲۵
توسعه ارتباطات علمی و تجارت الکترونیک		۵۳	تصمیم‌گیری تابع سیاست		۲۶
بالا بردن سطح آگاهی مردم		۵۴	تصمیم‌گیری فردی در مقابل تصمیم‌گیری جمعی		۲۷

بسترسازی مناسب استانداردی در جهت توسعه فناوری اطلاعات		۵۵	استقبال از ایده‌ها و ابتکارات اسلامی افراد	استفاده از تجارب کشورهای اسلامی	۲۸
فرهنگسازی استفاده از وسایل حمل و نقل عمومی		۵۶	عدم استفاده از تجربیات موفق جوامع توسعه یافته	استفاده از کشورهای	۲۹
تکمیل خطوط مترو در سطح شهر مشهد	استفاده از روشها و فناوریهای جدید حمل و نقل	۵۷	استفاده از روش‌های صحیح آبخیزداری	استفاده از روش‌ها و فناوری‌های جدید در خصوص آبیاری مزارع	۳۰
برنامه‌ریزی مناسب جهت پوشش دهی حمل و نقل عمومی در سطح شهر مشهد		۵۸	تفکیک آب شرب از آب غیر شرب		۳۱
		۵۹	استفاده از تکنیک‌های جدید آبیاری		۳۲
			استفاده از پوشش گیاهی متناسب با اقلیم	استفاده از روش‌ها و فناوری‌های جدید در خصوص آبیاری مزارع	۳۳
			انتقال کوره‌های آجرپزی به حومه شهر		۳۴

کدگذاری محوری: در این مرحله مقوله‌ها به صورت یک شبکه با هم در ارتباط قرار می‌گیرند؛ مقوله‌های کلان ویژگی‌ها و ابعاد کدگذاری باز تدوین می‌شود و در جای خود قرار می‌گیرند تا دانش فزاینده‌ای درباره روابط ایجاد شود. کدگذاری محوری سه مرحله دارد:

مرحله اول، ساخت مقوله‌های اصلی: مقوله‌های فرعی به دلیل اشتراکات محتوایی در ۱۴ مقوله اصلی دسته بندی شدند که در جدول قبل نشان داده شده است.

مرحله دوم، ایجاد شبکه ارتباطی میان کل مقولات در قالب چند طبقه: در این مرحله یکی از مقوله‌های کدگذاری باز به عنوان مقوله یا پدیده اصلی (فرآیند مورد مطالعه) انتخاب می‌شود و سایر مقوله‌ها را به هم مرتبط می‌سازد. مقوله‌های شش‌گانه پژوهش بدین شرح است:

مقوله‌های وابسته: ایده، حادثه یا رخدادی است که مفاهیم و مقوله‌ها بر محور آن ایجاد می‌شوند. به این علت که هیچ‌کدام از مقوله‌های این پژوهش انتزاعی‌تر از سایر مقوله‌ها نیست. برای پدیده محوری نام متناسب با

موضوع پژوهش انتخاب و به عنوان پدیده محوری در قلب سایر مقوله‌ها در قالب الگوی پارادایم قرار گرفته است. این جدول دارای ۴ مقوله اصلی و ۱۵ مقوله فرعی که در جدول ۲ بیان شده است:

جدول ۲: جدول مفاهیم و مقوله‌های وابسته پژوهش (توسعه اقتصادی)

مقوله‌های محوری پژوهش	
رونق اقتصادی	قرار گرفتن در مسیر راه ابریشم
	وجود مرقد مطهر امام رضا
	حضور زائران عرب در مشهد
	توسعه صنایع غذایی
	برگزیده شدن مشهد به عنوان پایتخت معنوی جهان اسلام
	وجود منطقه ترانزیت در منطقه ویژه اقتصادی
	وجود ذخایر نفت و گاز
	تطبیق تاسیسات و خدمات با استانداردهای جهانی
رونق گردشگری	افزایش امکانات تفریحی
	توسعه امکانات بهداشتی درمانی
	وجود مناطق بیلاقی در شهر مشهد
امنیت عمومی	افزایش موسسات فرهنگی در ۵ سال اخیر
	افزایش امنیت اجتماعی در مشهد
اشتغال‌زایی	رونق گردشگری و به دنبال آن مشاغل جدید و رونق اقتصادی
	ارزآوری و رشد فرهنگی و اقتصادی

مقوله‌های علی (مستقل): ۵ مقوله اصلی کنترل و دخالت همه-جانبه دولت، بهینه سازی ناوگان حمل و نقل درون شهری، استفاده از تجارب کشورهای اسلامی، توسعه فناوری اطلاعات و افزایش انسجام اجتماعی و

وجود آستان قدس به عنوان اهرمی قوی به عنوان شرایط علی تشخیص داده شده که مقوله‌های فرعی آن در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳: مفاهیم و مقوله‌های علی پژوهش (توسعه چندگانگی مدیریت)

مقوله‌های علی پژوهش	
دخالت همه جانبه نهادهای دولتی	کنترل و دخالت همه جانبه دولت
انتصاب افراد ناشایست در پستهای دولتی گردشگری	
مدیریت غیر هوشمند گردشگری	
اخذ مجوز دولتی جهت معرفی جاذبه‌های گردشگری	
فزون خواهی و قدرت طلبی دولت تهدیدی برای گردشگری	
تمامیت خواهی دولت علیه گردشگری	
بهینه سازی ناوگان حمل و نقل درون شهری	بهینه سازی ناوگان حمل و نقل
صادرات کالا به کشورهای آسیای میانه	استفاده از تجارب کشورهای اسلامی
استقبال از ایده‌ها و ابتکارات اسلامی افراد	توسعه فناوری اطلاعات و افزایش انسجام اجتماعی
عدم استفاده از تجربیات موفق جوامع توسعه یافته	
راه اندازی پایگاه اطلاعاتی جامع بین سازمان‌ها	
توسعه ارتباطات علمی و تجارت الکترونیک	
بالا بردن سطح آگاهی مردم	
بستر سازی مناسب استانداری در جهت توسعه فناوری اطلاعات	
فرهنگ سازی استفاده از وسائل حمل و نقل عمومی	وجود آستان قدس به عنوان اهرمی قوی
آستان قدس اهرمی قوی در معرفی جاذبه‌های گردشگری	
قدرت بلا منازع آستان قدس رضوی در مشهد	
تقویت صنایع دستی محلی	

مرحله سوم، استخراج مدل پژوهش: در این مرحله مقوله‌های عمده در قالب یک مدل حول مقوله محوری به یکدیگر ارتباط داده می‌شوند. در واقع مدل ترسیم شده به توصیف صوری مقوله‌ها می‌پردازد. مدل این پژوهش با توجه به موارد مندرج در کدگذاری محوری و انتخابی در شکل ۱ رسم شده است.

• بحث و نتیجه‌گیری

از روش‌هایی که به مثابه پلی بین دو پارادایم گذشته و آینده نقش اساسی ایفا می‌کند، روش نظریه داده بنیاد است. در این تحقیق آشکارا بیان شده است که چگونه می‌توان با استفاده از اطلاعات موجود مدل تاثیر چندگانگی مدیریت بر توسعه اقتصادی شهر مشهد را طراحی کرد. مقوله علی تاثیر چندگانگی مدیریت شهر مشهد در این تحقیق دارای مولفه‌های فرعی کنترل و دخالت همه جانبه دولت، استفاده از تجارب کشورهای اسلامی توسعه فناوری اطلاعات و افزایش انسجام اجتماعی، بهینه سازی ناوگان حمل و نقل و وجود آستان قدس به عنوان اهرمی قوی انتخاب شد و رونق اقتصادی، رونق گردشگری، امنیت عمومی و اشتغال زایی به عنوان متغیرهای توسعه اقتصادی در نظر گرفته شد. با توجه به اطلاعات بدست آمده می‌توان اینگونه بیان نمود که توسعه اقتصادی شهر مشهد از عوامل مختلفی تاثیر می‌پذیرد که این عوامل شامل کنترل و دخالت همه جانبه دولت، استفاده از تجارب کشورهای اسلامی توسعه فناوری اطلاعات و افزایش انسجام اجتماعی، بهینه سازی ناوگان حمل و نقل و وجود آستان قدس به عنوان اهرمی قوی می‌باشد و لذا لازم است مدیریت توسعه چندگانه در این ابعاد بتواند توسعه اقتصادی را فراهم سازد. باید توجه داشت فرهنگ مردم مشهد ضمن تامین نیازهای اساسی مردم میل به پیشرفت را تایید می‌کند، اما در هماهنگی با ساختار اجتماعی موجود، اغلب راه‌هایی را که برای پیشرفت کردن توصیه می‌کند و ارج می‌گذارد که با غلبه نفع فردی بر نفع جمعی همراه است. این فرمان فرهنگی (غلبه نفع فردی بر نفع جمعی)، میل به پیشرفت را نادیده نمی‌گیرد اما آنرا در اغلب موارد از مسیر خدمت به تعادل پویا و رو به توسعه، منحرف می‌کند.

با توجه به چشم انداز وسیع و رسالت عظیم توسعه اقتصادی و اجتماعی شهر مشهد پیشنهادات زیر را می‌توان بیان نمود:

- ♦ تلاش در جهت تسهیل نمودن امور سرمایه گذاری در شهر مشهد از طریق مهندسی مجدد فرآیندها، کاهش مالیات بر سرمایه گذاری و کاهش بروکراسی اداری
- ♦ همفکری، هماهنگی و همکاری با سازمان‌ها برای رفع مشکلات و حل مسایل اقتصادی و اجتماعی در شهر مشهد
- ♦ تلاش در جهت بهبود و تحول اقتصادی و اجتماعی شهر مشهد از طریق گسترش سرمایه گذاری های جدید و حمایت از سرمایه گذاری های موجود
- ♦ ارتقاء دانش و مهارت های حرفه ای اعضای هیئت های مدیریتی تصمیم گیرنده در شهر مشهد.
- ♦ در مجموع لازم است یک ستاد هماهنگ کننده از تمام هیئت های تصمیم گیری و سازمان های مختلف (از جمله شهرداری مشهد، آستان قدس رضوی، نمایندگان وزارتخانه های تصمیم گیرنده و دیگر عناصر تاثیر گذار) در نهایی سازی تصمیمات وجود داشته باشد تا ارگانهای

هماهنگ کننده از برنامه های یکدیگر باخبر بوده و پروژه های مدیریت شهری به شکلی هماهنگ و در جهت توسعه شهری در مشهد پیاده شوند.

♦ پرهیز از اخذ تصمیمات تبلیغاتی و نگاه عقلایی به برنامه ریزی ها و توجیه اقتصادی- اجتماعی طرح ها در کوتاه مدت و بلند مدت می تواند، پیشبرنده ی برنامه های توسعه اقتصادی شهر مشهد باشد.

منابع

- ازکیا، مصطفی. (۱۳۸۰). "جامعه شناسی توسعه"، تهران: موسسه نشر کلمه، چاپ سوم.
- افشاری پور علی، برقی حمید، قنبری یوسف. ۱۳۹۹. تبیین شاخص های اثرگذار در سیاست گذاری برای مدیریت نواحی روستایی نمونه پژوهش: استان کرمان. جغرافیا و برنامه ریزی محیطی. مقاله ۶. دوره ۳۱. شماره پیاپی ۷۸. صص ۷۱-۸۸.
- پاگ، سدریک، (۱۳۸۳)، شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه، ترجمه ناصر محرم نژاد، وزارت مسکن و شهرسازی مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری تهران
- حسینی، سیدهادی؛ علی آبادی، کاظم؛ حمیدیان، علیرضا، (۱۳۹۴)، تحلیلی بر ارزیابی کیفیت پایداری اجتماعی در نواحی دو و سه شهر سبزوار، مجله جغرافیا و آمایش شهری-منطقه ای، شماره ۱۴، ۴۷-۷۰.
- زاهدی، شمس السادات و نجفی، غلامعلی، (۱۳۸۵) بسط مفهومی توسعه پایدار، فصلنامه مدرس علوم انسانی، ۱۰(۴)، ۴۳-۷۶.
- سالمی، مریم؛ همزه ای، محمدرضا؛ میرک زاده، علی اصغر، (۱۳۹۰)، سنجش پایداری اجتماعی زنان روستایی شهرستان سنقر، مطالعات اجتماعی روان شناختی زنان، ۹(۱)، ۵۵-۷۸.
- شاکرمی کیان، رهنما محمدرحیم، چهارراهی مسعود، حیدری نثار مینا (۱۳۹۸). تحلیلی بر جایگاه شهر مشهد در زمینه توسعه اقتصادی - اجتماعی براساس برندرقابت پذیرملی در افق ۱۴۰۴. فصلنامه علمی مطالعات ساختار و کارکرد شهری، دوره ۶، شماره ۱۸، صص ۸۷-۱۰۸.
- شفیعا، محمدعلی و شفیعا، سعید، (۱۳۹۱)، بررسی رابطه توسعه پایدار اجتماعی و سرمایه اجتماعی، نمونه موردی: ساکنان محله غیر رسمی شمیران نو، جامعه شناسی کاربردی، ۲۳(۲)، ۱۳۹-۱۶۴.

- عزیزی محمدمهدی. (۱۳۸۰). توسعه شهری پایدار، برداشت و تحلیلی از دیدگاه های جهانی. صفة، ۱۱(۳۳)، صص ۱۴-۲۷.
- عظیمی آرانی، حسین (۱۳۹۳) "مدارهای توسعه نیافتگی در اقتصاد ایران". تهران: نشرنی، چاپ پانزدهم.
- عندلیب علیرضا. ۱۳۸۹. چالش ها و نقش های چندگانه توسعه شهر تهران. مجله مدیریت شهری. شماره ۲۷. ۱۹-۳۰.
- فیروزآبادی، سید احمد؛ حسینی، سید رسول؛ قاسمی، روح الله، (۱۳۸۹)، مطالعه شاخص ها و رتبه توسعه اجتماعی در استان های کشور و رابطه آن با سرمایه اجتماعی، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی در استان های کشور و رابطه آن با سرمایه اجتماعی، ۱۰(۳۷)، ۵۷-۹۳.
- گریفن، کیت (۱۳۹۴) ترجمه راغفر، حسین وهاشمی، محمدحسین. "راهبردهای توسعه اقتصادی". تهران، نشرنی، چاپ پنجم.
- نصیری، حسین، (۱۳۷۹)، توسعه پایدار، چشم انداز جهان سوم، تهران: انتشارات فرهنگ اندیشه، چاپ اول.

- Butler, R.W. (۲۰۰۰): Ecotourism-Has it Achieved Maturity or Has the Bubble Burst, Keynote Adress, Pacific Rim Tourism, Rotorua, Zealand
- David, R. J., & Bitektine, A. (۲۰۰۹). The deinstitutionalization of institutional theory? Exploring divergent agendas in institutional research. In D. Buchanan & A. Bryman (Eds.), *The Sage handbook of organizational research methods* (pp. ۱۶۰-۱۷۵). London: SAGE.
- David, R., Pamela S. , Boghossian, J(۲۰۱۹), Institutional Theory in Organization Studies, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190224851.013.158>
- Dempsey Nicolas, C. Brown, G. Bramley, (۲۰۱۲), "The Sustainable urban development in UK cities? The influence of density on social Sustainability" progress in planning, ۴(۳), ۷۷-۹۴.
- Hodson, M.; Geels, F.W.; McMeekin, A. Reconfiguring Urban Sustainability Transitions, Analysing Multiplicity. Sustainability ۲۰۱۷, ۹, ۲۹۹. <https://doi.org/10.3390/su9020299>
- Kooshki, F. Shokoohi, A. Bazvand, S. (۲۰۱۵), The Urban Form and Sustainable Development, International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences, ۵(۶). ۳۷۸-۳۸۷
- Yasouri, M. (۲۰۱۰). A survey of regional inequality status in Khorasan Razavi province. International Journal of Environmental Science and Development, ۱(۱), ۶۰-۷۲.
- Zeng, X.; Yu, Y.; Yang, S.; Lv, Y.; Sarker, M.N.I. Urban Resilience for Urban Sustainability: Concepts, Dimensions, and Perspectives. Sustainability ۲۰۲۲, 14, ۲۴۸۱.